

heidscommissie-B&W 6-6-1861, *Ibidem*. Anders: H. v. Zon, *Een zeer onfrisse geschiedenis, Studies over niet-industriële verontreiniging in Nederland, 1850-1920* ('s-Gravenhage 1986) 88.

21) DirGW-CiePW 22-11-1858, *Verz. Drinkwaterleiding*.

22) Rose-CiePW juli 1859, *Verz. Drinkwaterleiding*. Anders: *Gemeenteverslag 1860*, 60. *Ibidem 1861*, 48: plan voor de aanleg van een 'versch-wateraanvoerriool' door de Kipsloot en de Achterkloostergracht. M.M.S. Feringa, *Inventaris van de archieven van de families Molewater en Rose (1703-1920)* (Rotterdam 1987) Invnr. 162. Feringa attendeerde mij er op dat Rose samen met Thoof een winstgevende concessie voor de afvoer van fecaliën had. Zie ook Oud Stadsarchief, invnr. 4931. *Handelingen 23-10-1873*, 122 (Van der Looy).

23) *Gemeenteverslag 1856*, 42: hier is sprake van opruiming van de 'verdiepte goten ... waardoor het onderhoud vermindert, de straat verbreed en de reinheid bevorderd wordt.' Tot in de 20ste eeuw blijft het verslag de opruiming van goten vermelden. DirGW-CiePW 16-8-1859, *Verz. Drinkwaterleiding*.

24) CiePW-B&W 31-12-1859, *Verz. Drinkwaterleiding*.

25) DirGW-CiePW 1-12-1862, *Verz. Gemeentereiniging*.

26) Ter vervanging van gedempte sloten werden riolen aangelegd. Kaarten september 1863 en maart 1866, Gemeentewerken, Kluis 2 G nrs. 4042-4050. *Ibidem GAR, Atlas, Rotonde port. D II E no. 13, 14 en 15*.

27) B&W-Raad 20-8-1861, *Verz. Drinkwaterleiding. Handelingen 15-1-1863. Ibidem 22-1-1863. Ibidem 3-6-1863: principebesluit. Ibidem 24-8-1863, 57: uitvoeringsbesluit. Ibidem 13-7-1865, 36: instemming met algemeen plan*.

28) *Gemeenteverslag 1864*, 49. *Ibidem 1865*, 73.

29) DirGW-CiePW 22-11-1858, 45, *Verz. Drinkwaterleiding: over deze 'kracht accumulator' in het rapport geen nadere toelichting*.

30) *Handelingen 12-11-1869*, 170 (Hoyneck van Papendrecht). *Ibidem 26-2-1874*, 21 (Hoyneck van Papendrecht). Anders: *Ibidem 26-2-1874*, 22 (Patijn). *Ibidem 20-9-1860*, 77-78. *Gemeenteverslag 1861*, 48. De omwonenden konden hun kranen op dit 'versch-waterriool' aansluiten.

31) Stelling 3 bij Houwaart, *De Hygiënisten*.

32) Voor het onderscheid tussen het miasmatische verklaringsmodel, dat stank als belangrijkste oorzaak van epidemieën centraal stelt, het contagionistische model, dat smetstoffen als de grote boosdoeners ziet én de bodemtheorie van Max von Pettenkofer: Daru, *Kwestie der faecaliën*, 51-63; tevens: Van Zon, *Zeer onfrisse geschiedenis*, 4-7.

33) *Handelingen 23-3-1871*, 43. *Ibidem 30-3-1871*, 46: besluit 8ste waterstation. De verschaffing van water kostte de gemeente ongeveer 2 1/2 cent per emmer. Hoffmann: 'Ik meen te moeten opmerken dat de gemeente niet het monopolie van die waterverschaffing bezit. Iedereen kan zich van Maaswater voorzien, op zoodanige wijze als hij wil, en dat gebeurt ook; in dat opzigt bestaat hier zelfs eene vrij uitgebreide industrie.'